

УДК 378.4+372.832

DOI 10.32755/sjeducation.2026.01.227

ДОСЛІДНИЦЬКА ФУНКЦІЯ УНІВЕРСИТЕТІВ: ВИТОКИ, ЗНАЧЕННЯ ТА СУСПІЛЬНІ ЕФЕКТИ

Пашков Віктор Олександрович,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародного права,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

(61024, Україна, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77,

e-mail: viktor.pashkov.polit@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-4273-2181

Scopus-Author: ID 59412373500

Стаття присвячена осмисленню процесів становлення, актуалізації та форм реалізації науково-дослідницької функції в діяльності університетів у контексті еволюції їх суспільної місії. Розкриті соціальні витоки, історичні етапи та вплив на суспільство здійснення наукових досліджень в університетах.

Метою статті є комплексне вивчення трансформації ролі університетів у виробництві знань з моменту їх виникнення у Середньовіччі і до сьогодення, а також причин і обставин, які призвели до інституціоналізації наукової діяльності у структурі діяльності ЗВО як вагомої їх функції.

Основними методами дослідження є методи загальнонаукового пошуку, системний підхід, історичний і структурно-функціональний аналіз.

З'ясовано, що зміст діяльності університетів як освітніх корпорацій від початку був пов'язаний з процесом трансляції та виробництва знань для потреб зовнішнього середовища (права, церкви, медицини). При цьому наукові заняття викладачів у Середньовіччі та в Новий час були жорстко обмежені релігійними доктринами, слабо пов'язані з практичними потребами та відігравали другорядну роль у навчанні студентів. Разом з тим університети в той період інституціоналізували такі важливі складові наукової діяльності як раціональну аргументацію, публічні обґрунтування (диспути), аналітичну культуру мислення та наукові школи, тим самим заклали передумови своєї наукової функції.

Лише в XIX ст. дослідницька функція університетів отримала легітимізацію, будучи оголошеною невід'ємною складовою їх функціонування та суспільної місії. Головними причинами такої фундаментальної зміни у значенні науки для діяльності університетів стали зростання ролі прикладної науки й емпіричних знань в економічному житті, Промислова революція та реформа В. Гумбольдта, яка сформувала успішну інституційну модель подання навчання і науки у стінах університету.

Науковою новизною дослідження є те, що процес становлення наукової функції університетів представлений як складна функціональна трансфор-

мація її ролі – від супутнього результату освітньої діяльності до суспільної місії та професійного обов'язку викладачів.

Ключові слова: функції вищої освіти, наукова діяльність, гумбольдтівська модель, емпіричне знання, наукова продукція, суспільна місія.

THE RESEARCH FUNCTION OF UNIVERSITIES: ORIGINS, MEANING AND SOCIETAL EFFECTS

Pashkov Viktor,

PhD in Political Science,

Associate Professor of the Department of International Law,

Yaroslav Mudryi National Law University,

(77 Hryhoriy Skovoroda Street, Kharkiv, 61024, Ukraine,

e-mail: viktor.pashkov.polit@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-4273-2181

Scopus-Author: ID 59412373500

The article is devoted to the understanding of the processes of formation, actualization and forms of implementation of the research function in the activities of universities in the context of the evolution of their social mission. The social origins, historical stages and impact on society of research in universities are revealed.

The purpose of the article is a comprehensive study of the transformation of the role of universities in the production of knowledge from the moment of their emergence in the Middle Ages to the present, as well as the reasons and circumstances that led to the institutionalization of scientific activity in the structure of universities as an important function of them.

The research methods are: methods of general scientific research, systematic approach, historical and structural-functional analysis.

The scientific novelty of the study is that the process of becoming the scientific function of universities is presented as a complex functional transformation of its role – from the accompanying result of educational activity to the social mission and professional duty of teachers.

It was found that the content of the activities of universities as educational corporations from the beginning was related to the process of translation and production of knowledge for the needs of the external environment (law, church, medicine). The academic pursuits of university's teachers in the Middle Ages and Modern era, being severely restricted by religious doctrines, were loosely linked to practical needs and played a secondary role in the education of students. At the same time, during this period, universities institutionalized such important components of scientific activity as rational argumentation, public justifications (disputes), analytical culture of thinking and scientific schools, thereby laying the prerequisites for their scientific function.

Only in the 19th century, the research function of universities received legitimation, being declared an integral component of their functioning and social mission. The main reasons for such a fundamental change in the importance of

science for the activities of universities were the growing role of applied science and empirical knowledge in economic life, the Industrial Revolution and the reform of V. Humboldt.

Key words: *functions of higher education, scientific activity, Humboldt model, empirical knowledge, scientific production, social mission.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві вища освіта – один з найбільш важливих соціальних інститутів, органічно пов'язаний з розвитком особистості, національної культури та фундаментальними основами побудови суспільства. Освіта дозволяє набути набір якостей і ресурсів для максимального задоволення потреб держави і суспільства, професійних груп і особистості.

Вища освіта є універсальною галуззю, а отже, її характеристики та функції, які вона виконує в суспільному житті, подібні в різних країнах. Разом з тим конфігурація та значущість функцій, особливості їх реалізації визначаються рівнем розвитку і потребами конкретного суспільства, метою і принципами освітньої політики держави та національними традиціями.

Університет як інтелектуальна корпорація, реалізуючи свою суспільну місію, виконує завдання широкого діапазону, покладені на нього суспільством та державою, що полягають у забезпеченні акумуляції, збереженні й передачі наступним поколінням науково-технічного і культурного досвіду суспільства.

Університети та ЗВО несуть основну відповідальність за озброєння людей передовими знаннями та вміннями, необхідними для ефективної практичної діяльності в державному управлінні, виробничій та соціальній сферах. Вони виробляють нові знання за допомогою досліджень, слугують провідниками для поширення та адаптації знань, що продукуються в усьому світі, підтримують уряд і бізнес порадами та експертними консультаціями.

У науковому дискурсі протягом минулого сторіччя сформувався стійкий консенсус щодо поділу функцій систем вищої освіти на освітньо-культурні та соціально-економічні. При цьому перша група функцій визнається як базова для вищої освіти як соціального інституту. Також звичним є виокремлення в рамках освітньо-культурних функцій ЗВО тріади «навчання – дослідження – підтримка національної ідентичності» як ядра суспільної місії. У цьому контексті важливим і цінним

у теоретичному вимірі є ґрунтовне осмислення постання, еволюції та напрямів реалізації дослідницької функції університетів і ЗВО як одного з їх головних внесків у суспільній розвитку на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема функцій і суспільної місії вищої освіти традиційно привертає увагу дослідників широкого профілю. Вивченню еволюції університету як соціального інституту та його ролі в суспільному житті присвячені праці В. Джуса, С. Курбатова, О. Ковальської та Ю. Заячук. Окремі аспекти становлення університетів у Середньовіччі та в Новий час розкрито у працях І. Княжевої і Т. Жижко.

У контексті предмета нашого дослідження найбільш цінним джерелом є ґрунтовна монографія С. Порева, який аналізує проблему та механізми розвитку науки в університетах на сучасному етапі. Також привертає увагу праця Л. Жук, у якій проаналізовано функціональну взаємопов'язаність наукових досліджень з іншими напрямками діяльності ЗВО (навчанням, інноваціями, просвітницькою роботою та міжнародним співробітництвом).

Група вчених з Національної академії педагогічних наук України розглядає дослідницько-інноваційний потенціал як визначальну умову становлення й розвитку потужних університетів, що забезпечують високу якість підготовки фахівців і роблять вагомий внесок у соціально-економічний розвиток країни.

Разом з тим наявним науковим розвідкам з цієї проблематики притаманні фрагментованість, описовість і відсутність системному погляду. Цю прогалину в науковому дискурсі покликана закрити наша робота.

Мета статті – за допомогою системного підходу проаналізувати еволюцію дослідницької функції університетів з моменту їх виникнення і до сьогодення, визначити причини, які призвели до її інституціоналізації та актуалізації.

Виклад основного матеріалу. Поняття «функції» зазвичай залучається до аналізу будь-якої соціальної підсистеми чи організації тоді, коли необхідно визначити її зв'язок із суспільством, місце в суспільному розвитку й те, яким чином ця підсистема пов'язує індивіда та суспільство. Аналізуючи вищу

освіту, під функцією слід розуміти її основні базові види діяльності, роль, що виконується цим соціальним інститутом для здійснення цілей та інтересів соціальних груп, суспільства, держави. Тим самим можна стверджувати, що всі функції вищої школи є суспільно орієнтованими.

Функції вищої школи мають цільовий характер, оскільки спрямовані на здійснення чітко визначених та суспільно вивірених позитивних ефектів. У цьому контексті для конкретного людського співтовариства (соціуму) освіта виступає чинником підтримки його стійкості в умовах динамічних змін сучасності та самозбереження через відтворення сукупного соціального досвіду (передусім колективної пам'яті та свідомості, соціальної структури суспільства, владних інститутів, галузевої структури економіки, домінуючого типу культури та нормативної моделі особистості, соціальних практик та взаємодій).

У найбільш широкому розумінні науку можна визначити як сферу людської діяльності, метою якої є вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність. Дослідницька діяльність показує приховані можливості пізнання, висвітлюючи його цінність, сприяє осмисленню непомічених до цього часу явищ і процесів дійсності.

Наукова діяльність, органічно поєднуючи у своєму змісті три основні компоненти пізнавальної діяльності – цілі, процес і результат, спрямована на отримання нових знань, їх збагачення та поглиблення, кристалізацію знання в єдину цілісну систему, узагальнюючи – виробництво знань.

Виробництво знань як суспільна функція та завдання ЗВО тісним чином пов'язано з відтворенням та збільшенням інтелектуального, людського та соціального капіталу особистості та суспільства загалом. Постійний приріст знань дозволяє суспільству знаходити найбільш ефективні технології і методики перетворення природної та соціальної дійсності відповідно до запитів і потреб людини, які безперервно змінюються [1, с. 44]. Сьогодні провідні західні університети – це насамперед потужні наукові та інноваційні центри, що проводять фундаментальні, прикладні й міждисциплінарні дослідження з багатьох наукових напрямів та суспільних проблем.

Виникнення у суспільній свідомості теоретичного рівня пізнання прямо пов'язано з цілеспрямованим виробництвом наукових знань та організацією засвоєння їх змісту індивідуальною та груповою свідомістю. З вищесказаного виходить, що наука і освіта так чи інакше завжди перебували в тісному взаємозв'язку і в єдності своїх цілей, що принципово відрізняють дослідницьку діяльність від того способу отримання та передачі знань, який панував до формування аналітичного знання.

З моменту своєї появи університети розглядалися як інституції, що продукують універсальне знання та забезпечують підготовку у «вчених» професіях (право, медицина, теологія). Їхня місія, з одного боку, була подібна до церковної – осягнення та передача істини, а з іншого – полягала у формуванні методів мислення та вміння самостійно здобувати божественний смисл з навколишньої дійсності [2, с. 116].

Наукові дослідження здійснювалися в університетах від початку появи цих закладів освіти, однак їхня діяльність розглядалася переважно крізь призму освітніх досягнень. Головне завдання університету в Середньовіччі – не виробництво знань, а відтворення освічених людей – інтелектуалів усіх професій. Довгий час університети були місцем накопичення, інтерпретації та поширення високого теоретичного, непрагматичного знання, орієнтованого на інтелектуальне навчання (тренування думки) та пошук істини, що відповідало аристотелівській формулі *bios theoretikos* – оволодіння знанням заради самого знання.

Зміст та структура навчальних дисциплін у середньовічних університетах протягом тривалого часу залишалися закостенілими: знання періодично під тиском зовнішніх обставин змінювали своє трактування, однак залишалися схоластичними, не доповнювалося емпірично отриманими даними протягом століть [3, с. 51]. Зміни або створення нового знання відбувалися вимушено і пояснювались як виправлення помилок або покращення.

Головна причина такої статичності середньовічної університетської освіти й науки має коріння у світогляді та способі мислення епохи, які ототожнювали поняття з їх об'єктивними

аналогами. Відповідно до цього процес пізнання об'єктів дійсності полягав у зверненні до дослідження понять, які відображали дійсність, що зумовлювало винятково книжковий, текстовий характер пізнавальної діяльності. Істинними визнавалися знання, які відповідали авторитетному тексту і догматам католицької церкви.

Оскільки головною цінністю проголошувався Бог, то наукове пізнання являло собою подальше розроблення християнських заповідей. До Нового часу інтелектуальна активність в університетах штучно обмежувалася теологічними міркуваннями, і думки чи висновки, які суперечили релігійним доктринам, як правило, мали бути відкинуті. Якщо для сучасного вченого вивчення певного предмета означає виявлення його характеристик, структури, взаємодії з іншими предметами, то для середньовічного схоласта пояснення зводилося до виявлення відношення предмета до вихідного джерела буття – Бога.

У Середньовіччі та в Новий час в університетському середовищі домінувала теоретична думка, а наукові заняття викладачів мали переважно філософсько-гуманітарний характер. У цей період експериментальна наука та емпіричне знання практично були вилучені з університетів. Більшість учених займалися наукою поза стінами закладів освіти, розглядаючи це заняття як власне захоплення чи інтерес, але не як професійний обов'язок. Як наслідок, не відбувалося масове запровадження у виробництво чи суспільну практику їхніх досягнень і розробок.

Водночас не можна не погодитися з думкою корифея вітчизняної філософської думки М. Поповича, який відзначає, що від самого початку своєї появи університет слугував інституційною формою суспільної легітимації не тільки професійної гільдії, якій світська та духовна влада довірили місію викладання та навчання теоретичних знань і божественних істин, але й науки як системи раціональної аргументації та публічних обґрунтувань [4, с. 81].

Викладач виконував потрійну функцію: читав лекції, ставив проблемні питання аудиторії, дискутував з колегами. Усе це призводило до істотного підвищення стандартів раціональ-

ності. Окрім того, саме в межах середньовічних університетів сформувалася й отримала розвиток нова форма організації науки – наукова школа як об'єднання професора та його учнів, що забезпечувало наступність у пізнанні та дослідженнях.

Університети відрізнялися від шкіл тим, що були покликані не просто транслювати знання, а й навчити молоде покоління їх аналізувати, відсіювати, використовувати, врешті генерувати їх, тобто сформувати в людини інформаційно-аналітичні навички. Загалом цю функцію можна визначити як прищеплення високої культури мислення (академізму), тобто здатності мислити системно, самостійно та критично.

Кардинально змінилося ставлення до природознавства в Новий час: наука перейшла від тлумачення природних явищ (у дусі коментарів схоластів до творів Арістотеля) до експериментального вивчення природи, а експеримент став найважливішою складовою наукового пізнання. Починаючи з XVII ст., лідерство в розвитку наукової думки стало належати природничим і точним наукам: астрономії, математиці, фізиці, хімії, біології. Однак їх вивчення у стінах університетів до Промислової революції мало не прикладний, а теоретичний характер. Як відзначив американський економіст П. Друкер, «до XIX ст. ніхто навіть не намагався міркувати про застосування академічної науки для потреб виробництва. Ця ідея визріла в 1830 р., коли німецький хімік Ю. Лібіх, працюючи в лабораторії Гессенського університету, винайшов спочатку штучні добрива, а потім – спосіб збереження тваринного білка» [5, с. 33].

Лише у XIX та XX ст. університет як інтелектуальна корпорація (щоправда, з деяким запізненням) ідентифікував себе з прикладною наукою і технікою, хоча його внесок у процеси індустріалізації та урбанізації, які й визначили обличчя сучасного світу, був порівняно невеликим.

У XIX ст. дослідження та розвиток науки були проголошені одним із головних завдань університету і стали розглядатися як суспільна послуга. Німецький філософ і урядовець В. Гумбольдт, розробляючи на початку XIX ст. проєкт реформи Берлінського університету, визначив місію університету як пошук та передачу істини (поєднання викладання й науки) за-

собами науки. Ба більше, остання оголошувалася основою навчального процесу, а проведення наукових досліджень стало професійним обов'язком викладачів. Гумбольдтська модель університету протягом ХІХ ст. отримала широке поширення в Європі, Російській імперії, США та Японії.

Початок актуалізації науково-дослідницької функції систем вищої освіти у провідних країнах світу припадає на 1950-ті рр. Стрімке зростання державного фінансування та організаційної підтримки університетських НДДКР на Заході та в СРСР було пов'язано з потребами ВПК та зміцненню державної безпеки. У Японії та Південній Кореї широка підтримка НДДКР як з боку уряду, так і з боку великих корпорацій стала частиною післявоєнної економічної стратегії відродження країни. Паралельно в умовах активізації співпраці ЗВО з промисловістю, комерціалізації науки відбувається трансформація природи та оцінки наукових досліджень. Якщо раніше наукова діяльність викладачів була спрямована головним чином на виробництво надійного академічного знання в рамках автономних наукових дисциплін, то сучасні вишівські дослідження все більше орієнтуються на прикладний аспект, розвиваючи такі характеристики знання, як корисність, технологічність, міждисциплінарність. Окрім цього, це означає, що наукові дослідження, які раніше оцінювалися переважно вченою спільнотою, тепер мають усе більше відповідати потребам реального сектора економіки, соціальної сфери, широким суспільним запитам.

На сучасному етапі вища школа залишається основним місцем проведення фундаментальних досліджень. За даними ОЕСР, на долю вишівського сектора в найбільш економічно розвинених країнах світу припадає 60 % фундаментальних досліджень. Так, у США і Німеччині в системі вищої освіти сконцентровано 60 % усіх фундаментальних досліджень, у Японії – 55 %, у Франції – 90 %, у Великій Британії – понад 95 % [6, с. 29]. Не слід забувати, що ЗВО зберігають домінування у сфері підготовки дослідницьких кадрів.

Науково-дослідницька діяльність, інфраструктура та кадри принципово відрізняють ЗВО від інших навчальних закладів і органічно пов'язані з іншими напрямами його діяльності.

У сучасному світі саме дослідницька спроможність визначає силу й авторитет ЗВО. Дослідницька функція охоплює такі складові процесу виробництва знань, як проведення фундаментальних і прикладних досліджень, пов'язаних з розв'язанням конкретних регіональних, галузевих і соціальних проблем, підготовку наукових кадрів, проведення наукових конференцій та семінарів, організацію науково-дослідної роботи студентів.

Наукова діяльність у ЗВО нерозривно пов'язана з навчальним процесом. В освітньому процесі відбувається розпредмежування наукової інформації та впровадження її у свідомість суб'єкта навчання не тільки з метою формування багажу знань, а й з метою широкої його реалізації у професійній та життєвій практиці. Під час засвоєння наукова інформація стає знанням, вміннями, навичками, тим самим підвищується освітній рівень людини й суспільства загалом. Таким чином, трансляція знань через освітні заклади виводить на практику, відтворюється постійний зв'язок освіти і суспільної практики.

Аналіз взаємозв'язку науки й освіти показує, що наука не може успішно реалізовувати свої досягнення і відкриття поза освітою, надавати їм соціальну значущість, в іншому випадку вона буде умоглядним теоретичним конструктом окремих індивідів. Тобто в концептуальному зв'язку науки й освіти остання є первинною, оскільки знання засвоюються та передаються у процесі навчання, і виступає необхідною умовою та основою нових наукових результатів [7]. Поширення вищої освіти підвищує рівень сприйняття людьми нових наукових ідей і технічних розроблень, у зв'язку з чим вони швидше впроваджуються у практику. Урешті-решт освіта завжди передбачає певне бачення науки й завжди базується на певних концепціях науки.

Оскільки освіта має своїм предметом наукове знання, а не науку, то основним її завданням є вироблення критеріїв фільтрації наявних класичних і новітніх знань та їх синтез в єдину концептуальну схему (що в науці не завжди є можливим). Можна зробити висновок, що освіта і наука – це дві взаємопов'язані сфери інтелектуального виробництва, які розкривають рух допитливого розуму до розкриття таємниць природи

та донесення їх до суспільної свідомості. Якщо наука відбиває процес руху думки углиб, то освіта – ушир. Їх інтеграція виступає як дієвий чинник прискорення поширення соціальних інновацій.

У сучасному суспільстві вища школа вже не стільки узагальнює і ретранслює здобуте під час пізнання природної та соціальної дійсності знання, скільки стимулює процес генерування нових знань, а отже, і соціальних змін, які є результатом застосування цих знань на практиці. Професійне середовище викладацької інтелігенції здавна є джерелом різноманітних суспільних і технічних інновацій: нових ідей, соціально-політичних концепцій, науково-технічних розроблень [8, с. 257].

Однак освіта – не просто посередник між наукою та суспільною практикою. Будучи автономною соціальною реальністю, змістом якої є теоретичне структурування знання про навколишній світ, освіта вимагає від науки, з одного боку, нових теоретичних конструкцій щодо сутності природної та соціальної дійсності, а з іншого – розвитку засобів і форм передачі знань, тобто освітніх технологій. У цьому контексті викристалізовується нова риса єдності науки та освіти як ланки її зв'язку із суспільством. Наука завдяки зв'язку з освітою має не лише вихід на суспільну практику, а й працює на користь освіти, збагачуючи її зміст і технології. Тобто функція реалізації наукових досліджень для вищої школи має не лише зовнішній, а й внутрішній вимір, що полягає в забезпеченні науковими засадами самого освітнього процесу.

Одним з головних принципів навчального процесу у ЗВО є принцип науковості, реалізація якого неможлива без проведення досліджень. Навчальна дисципліна – це педагогічно адаптована й узагальнена система структурно, логічно та предметно пов'язаних наукових знань з певної галузі, вивчення яких орієнтоване на здобуття знань, вмінь і навичок, підвищення культурного рівня. Розвиток науки у ЗВО сприяє якісному оновленню змісту навчальних дисциплін, освітніх програм і створенню нових. Рівень досліджень і науковий потенціал викладачів значною мірою обумовлює якість підготовки фахівців.

Науково-дослідницька функція у ЗВО має також і виховний аспект. Залучення студентів до різних форм науково-дослідної роботи (реферування наукової літератури, участь у наукових конференціях, конкурсах студентських робіт, написання курсових і дипломних робіт) поряд з традиційним цілями формування інтересу до науки, виявлення наукових талантів серед студентської молоді сприяє прищепленню студентам аналітичних навичок, наукового світогляду й етики. Під час виконання завдань, що містять елементи наукових досліджень, студенти вчаться працювати з літературою, брати участь у дискусії, узагальнювати та аналізувати інформацію, виявляти різні підходи до розгляду проблеми, формулювати, презентувати й захищати власні результати, поважати думку опонентів.

Результати наукової роботи студентів мають не лише дидактичну цінність, а й сприяють активізації особистісного розвитку студентів – оволодінню новими навичками, досвідом, соціальними ролями, збільшуючи інтелектуальний та соціальний капітал особистості.

Наука як соціальна діяльність характеризується творчим характером, професіоналізацією, обумовленістю соціокультурним контекстом, високою роллю живої праці дослідника. Відповідно наукову роботу слід розглядати як симбіоз інтелектуальної, організаційної, фінансової і технічної складової.

Науковий продукт – це результат системного перероблення первинної дослідницької інформації, її теоретичного і методологічного аналізу. Під час оцінки результатів досліджень їх якість характеризується такими критеріями: новизна продукції, достовірність та верифікованість результатів, актуальність і своєчасність, можливість отримання корисних ефектів від їх використання. Результатом роботи вчених є генерування нових знань і визначення шляхів їх практичного використання, виробництво наукової продукції:

– характеристики, тенденції та закономірності розвитку об'єктів, явищ і процесів природної та соціальної дійсності або їх окремих аспектів, що є об'єктами дослідження;

– систематизовані теоретичні формулювання, які виражають об'єктивні тенденції і закономірності функціонування пе-

вних сфер дійсності (наукові закони, концепції, теорії, парадигми, гіпотези);

– аналітичні розроблення – практичні рекомендації та методики, аналітичні огляди, операційні правила й формули, що відображають накладання теоретичних конструкцій до розв’язання потреб практичної діяльності;

– техніко-технологічні інновації, що мають прикладний характер і можуть бути практично застосовані у виробництві, енергетиці, охороні здоров’я, сільському господарстві (технічні прилади, промислові, управлінські та соціальні технології).

Результати наукової діяльності у ЗВО, окрім пізнавальної спрямованості, також мають дидактичні, соціокультурні та економічні ефекти. З одного боку, отримання нового знання опосередковано стимулює викладачів до оновлення змісту освітніх програм та створення нових. Це наближає рівень вищої освіти до вимог часу, щоб нові покоління фахівців були спроможні сприймати і використовувати на практиці новітні знання, концепції і технології. З іншого боку, вчені, вивчаючи національну історію, культуру, мову, тим самим збагачують та осмислюють культурну спадщину суспільства. Фундаментальні й особливо прикладні дослідження також сприяють удосконаленню технологічної оснащеності промисловості, підтриманню конкурентоспроможності, приносячи ЗВО економічні вигоди.

Науково-дослідницька функція ЗВО реалізується у двох режимах – вільного й зовнішньо заданого пошуку. Вільний вибір напрямів і тематики, цілей, завдань і методів досліджень є невід’ємною частиною принципу академічної свободи. У цьому контексті відомий італійський фізик Е. Фермі справедливо зазначає, що певною мірою випадковий характер наукової діяльності, який зумовлюється тим, що кожен учений вільно обирає власний предмет дослідження, є єдиним гарантом того, що жодна справді важлива лінія пізнання дійсності не буде пропущена [9, с. 185].

Зовнішньо заданий науковий пошук реалізується через виконання НДДКР на державне замовлення та для приватних компаній. У такому випадку науковий потенціал ЗВО залуча-

ється до розв'язання конкретних виробничо-господарських проблем, які цікавлять зовнішніх замовників. Реалізація науково-дослідницької функції в цьому режимі має потрійне значення:

– як суспільна функція ЗВО з генерування нових наукових знань переважно теоретико-прикладного і прикладного характеру;

– як інструмент інтеграції вищої освіти, науки та виробництва, що втілюється в різноманітних організаційних формах (трансфер знань);

– як джерело додаткових фінансових ресурсів для ЗВО.

Наука не лише підтримує освітні програми на сучасному рівні, а й служить одним із джерел фінансування ЗВО. В умовах інтеграції вищої школи в національну економіку вищівська наука стає все більше орієнтованою на комерційний успіх, а викладачі й дослідники прагнуть до більш наочного прояву результатів своєї наукової діяльності. У США, Канаді та Японії доходи ЗВО від виконання НДДКР для державних і приватних замовників є співмірними з доходами від плати за навчання, а в більшості країн Західної Європи перевищують їх. Водночас слід зазначити, що збільшення фінансової залежності науково-дослідницької діяльності ЗВО від приватного сектора створює й певні соціальні ризики. Наука завжди розглядалася як засіб суспільного прогресу, а ЗВО – як майданчик наукової комунікації. При цьому вища освіта виконувала роль транслятора наукових здобутків у суспільну свідомість і тим самим сприяла суспільній підтримці науки. Патентна практика і закритий характер багатьох досліджень, що здійснюються на замовлення підприємств, спричиняють фундаментальні зміни у системі академічних цінностей та зменшують інтелектуальну й наукову автономію вищої школи.

Значне зростання державних і приватних витрат на підтримку НДДКР та наукової інфраструктури у першій чверті XXI ст. спостерігається в усіх провідних країнах Заходу та Глобального Півдня. Президент США Б. Клінтон, обґрунтовуючи збільшення витрат на науку, у цьому контексті відзначав: «Технології та інновації – це двигун економічного розвитку, а наука служить паливом для цього двигуна. Ми повинні вкладати кошти у фундаментальну науку в інтересах нас та

наших дітей, щоб озброїти їх знаннями та вмінням, необхідними для процвітання у ХХІ ст.» [10, с. 24].

Мотивація національних урядів розвинутих країн щодо збільшення фінансування наукових досліджень полягає в їхній зацікавленості в пошуку шляхів оптимізації виробництва, розвитку нових галузей і технологій, реформуванні структури національної економіки та моделі економічного розвитку, їх адаптації до нових викликів сучасності. Пріоритетними напрямками НДДКР сьогодні є електроніка, робототехніка, матеріалознавство, енергозберігальні технології та біотехнології.

Серед головних причин вагової державної підтримки науки, зокрема університетської, можна виділити такі:

– перетворення науки на безпосередньо продуктивну силу виробництва, що сприяє отриманню конкурентних переваг на внутрішньому і зовнішньому ринках;

– потенційні матеріально-технічні, економічні та екологічні позитивні ефекти від НДДКР (товари, технології, рішення);

– прагнення забезпечити технологічну незалежність країни, що потребує виробництва наукомісткої продукції та постійного вдосконалення освітньо-наукового комплексу країни;

– загострення конкуренції між країнами у високотехнологічних сферах (космос, авіація, фармацевція, ВПК, альтернативні джерела енергії тощо);

– необхідність підняття загального рівня освіти та культурного розвитку населення;

– необхідність підтримки чи здобуття іміджу провідної або розвинутої країни, бренду міжнародного освітнього центру.

Різноманітні економічні дослідження свідчать, що університети та ЗВО є кращим місцем для проведення теоретико-прикладних і прикладних досліджень, ніж науково-дослідні інститути. Причиною цього є здатність ЗВО швидше переорієнтовуватися на нові галузі досліджень завдяки залученню науковців на умовах короткострокових контрактів [11, с. 150]. Окрім того, університетське середовище з його традиційним переплетінням різних наукових дисциплін і дослідників різного профілю краще сприяє прирощенню наукових знань та ви-

никненню нових наукових теорій за рахунок формування між-дисциплінарних підходів і галузей.

Також важливим у цьому контексті є й те, що наука у системі вищої освіти є менш витратною, оскільки дослідження, які виконують викладачі ЗВО, мають подвійне застосування. З одного боку, це результати наукових досліджень, з іншого – основа для оновлення навчальних програм. Тим самим бюджетні асигнування на вишівську науку працюють водночас і на виробництво нових знань, і на збагачення цими знаннями суспільства.

Висновки. Сучасний університет є важливим соціальним інститутом, що робить вагомий внесок у формування інтелектуального капіталу, економічний розвиток і науково-технічний потенціал суспільства та держави. Дослідницька функція була притаманна університетам від самого початку, однак її значення як в університетському середовищі, так і для суспільства суттєво трансформувалося протягом попередніх століть.

Наукова діяльність в університетах у Середньовіччі та в Новий час жорстко зумовлювалася релігійними догматами. Поставивши в центр наукового пізнання Бога та християнські заповіді, середньовічні схоласти штучно звузили параметри й методи дослідницького пошуку. Результатом такої догматизації вищої освіти стала відмова від емпіричних знань на користь абстрактного теоретизування та витіснення експериментальної науки зі стін університетів.

Наукові заняття університетських викладачів у цей період стали побічним результатом їх освітньої діяльності, вдосконалення академічних текстів. Разом з тим середньовічні університети інституціоналізували такі невід’ємні складові наукової діяльності як раціональну аргументацію, публічні обґрунтування та наукові школи, тим самим заклавши засади своєї наукової функції.

Для інституціоналізації наукової діяльності у ЗВО поворотним моментом став початок XIX ст., коли в рамках університетської реформи В. Гумбольдта наукові дослідження були проголошені професійним обов’язком викладачів, а навчання через науку – нормативним взірцем для побудови освітнього процесу. Ця реформа поступово була масштабована в західно-

му світі й відображала різке зростання суспільного значення емпіричного знання та експериментальної науки для потреб державного управління й економічного розвитку.

Утім, після цього в університетах ще тривалий час зберігалося домінування теоретичної думки й фундаментальної науки, що пояснювалося їх ізольованістю від промисловості та інерційністю. Актуалізація дослідницької функції систем вищої освіти у провідних країнах світу відбувалося в 1950-х рр. і було пов'язано з потребами повоєнного відновлення в Європі та геополітичною конфронтацією між Заходом і СРСР.

На сучасному етапі національні уряди активно підтримують розвиток наукової сфери та інфраструктури, розглядаючи фінансування фундаментальних досліджень і НДДКР як стратегічні інвестиції в економічну конкурентоспроможність, безпеку і технологічний суверенітет країн. У цьому контексті університети та ЗВО, виявляючи адаптивність до практичних потреб економіки, усе більше розглядаються як кращі місця для проведення теоретико-прикладних і прикладних досліджень порівняно з дослідними інститутами.

Список використаних джерел

1. Заячук Ю., Ковальська О. Місія університету в суспільстві: формування університетської традиції та сучасні виклики. *Педагогічний дискурс*. 2020. Вип. 29. С. 38–50.
2. Жижко Т. Перші університети: їх роль у розвитку освіти, науки і культури в європейському просторі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*. 2009. Вип. 21 (34). С. 113–122.
3. Княжева І. Становлення й розвиток університетської освіти в XI–XVIII ст. та її роль у підготовці майбутніх викладачів вищої школи. *Освіта та педагогічна наука*. 2013. № 1. С. 48–54.
4. Порев С. М. Університет і наука. Епістемологія, методологія і педагогіка виробництва знань : монографія. Київ : Хімджест, 2012. 384 с.
5. Джус В. В. Еволюція феномену університету в дискурсі метамодерну. *Український економічний часопис*. 2025. № 9. С. 31–37.
6. Луговий В., Слюсаренко О., Таланова Ж. Реалізація дослідницько-інноваційного потенціалу університетів як невід'ємного складника їх діяльності. *Наука та наукознавство*. 2019. № 3 (105). С. 26–45.

7. Хаустова В. Є., Решетняк О. І. Сучасні форми взаємодії та інтеграції освіти та науки: теорія та практика. *Ефективна економіка*. 2021. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2021/14.pdf.

8. Тільчарова К. Корпоративна академічна культура в дискурсі ідеї університету. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2015. Вип. 1. С. 254–261.

9. Курбатов С. В. Феномен університету в контексті часових та просторових викликів : монографія. Суми : Університетська книга, 2014. 262 с.

10. Мех О. Соціалізація науки і технологій: окремі аспекти проблеми державної мотивації. *Наука та наукознавство*. 2013. № 1 (79). С. 21–30.

11. Жук Л. В. Наукові дослідження у вищих навчальних закладах: сутність, значення та перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Проблеми економіки та управління». 2017. Вип. 4. № 873. С. 146–153.

References

1. Zayachuk, Yu. & Kovalska, O. (2020), "Mission of a University in the society: formation of a university tradition and modern challenges", *Pedagogical Discourse*, Iss. 29, pp. 38–50.

2. Zhyzhko, T. (2009), "The first universities: their role in the development of education, science and culture in the European space", *Naukovi Chasopys National Pedagogical Dragomanov University. Series 7. Religious studies. Cultural studies. Philosophy*, Iss. 21 (34), pp. 113–122.

3. Knyazheva, I. (2013), "Formation and development of university education in the XI–XVIII centuries and its role in the training of future teachers of higher education", *Education and Pedagogical Sciences*, No. 1, pp. 48–54.

4. Porev, S. M. (2012), *University and science. Epistemology, methodology and pedagogy of knowledge production : monograph*, Himgest, Kyiv.

5. Dzhus, V. V. (2025), "The evolution of the university phenomenon in the discourse of metamodernism", *Ukrainian Economic Journal*, No. 9, pp. 31–37.

6. Lugovyi, V. I., Slyusarenko, O. M. & Talanova, Z. V. (2019), "Realization of research and innovation capacities of universities as an integral component in their activities", *Science and scientific studies*, No. 3 (105), pp. 26–45.

7. Khaustova, V. & Reshetnyak, O. (2021), "Contemporary forms of interaction and integration of education and science: theory and practice", *Efektivna ekonomika*, Vol. 12, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2021/14.pdf (accessed 08.01.2026).

8. Tilcharova, K. (2015), "Corporate academic culture in the discourse of the university idea", *Scientific works of Berdyansk State Pedagogical University. Series: Pedagogics*, Iss. 1, pp. 254–261.

9. Kurbatov, S. V. (2014), *The phenomenon of the university in the context of temporal and spatial challenges*, University book, Sumy.

10. Meh, O. (2013), "Socialization of science and technology: certain aspects of the problem of state motivation", *Science and scientific studies*, No. 1, pp. 21–30.

11. Zhuk, L. (2017), "Scientific research in universities: nature, importance and perspectives", *Journal of Lviv Polytechnic National University. Series of Economics and Management Issues*, Iss. 4, No. 873, pp. 146–153.

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.01.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 23.03.2026.